

RAIMONDAS KAZLAUSKAS

Klaipėdos universitetas

JĖGOS TEISĖ IR TEISĖS JĖGA FORMUOJANTIS HELENISTINEI AUTOKRATIJAI

The Right of Might and the Might of Right
during the Build up of Hellenistic Autocracy

SUMMARY

The article considers the development of judicial awareness in Ancient Greece. It focuses on the two relatively autonomous elements of Greek civilization – *might* and *right* – and on their historical interdependence. An almost permanent state of war, the pursuit of practical efficiency, and the specialization of race fragmented the social solidarity of Greek city-states. During the classical and post-classical period, the forms of governance continued to develop in Greek city-states. Hellenism was a dominant form of political regime. It was autocratic; it was legitimized by the new principle of order and justice prevalent at that time – the fortune of the charismatic monarch (*tyche*). Under the influence of political and religious demagogues, democracy gradually, but quickly enough, degenerated into autocracy based upon the religious philanthropy and political handouts by some influential and rich people.

SANTRAUKA

Straipsnyje nagrinėjamas antikinės Graikijos teisinės sąmonės formavimosi procesas. Siekiant įgyvendinti iškeltą sumanymą, pasirinkti du savarankiški, tačiau glaudžiai tarpusavyje susiję graikų civilizacijos fenomenai – *jėga* ir *teisė* – ir pateikta jų istorinės sąveikos analizė. Nuolatinė karo padėtis, beatodairiškas efektyvumo siekimas ir auganti specializacija suardė polių socialinį solidarumą. Dėl šių priežasčių politinių procesų raida klasikiniui laikotarpiui ir po jo graikų poliuose nesiliovė toliau. Helenizme ji atrado savitą valdymo formą. Tai buvo autokratija, kurią legitimavo naujas tvarkos ir teisingumo principas – charizmatiškąjį monarchą lydinti sėkmė (*tiché*). Demokratija politinių ir religinių demagogų asmenyse sparčiai evoliucionavo į autokratiją, besiremiančią atskirų iškilų žmonių religinės kilmės filantropija ir politine labdara.

RAKTAŽODŽIAI: autokratija, filantropija, polis, jėga, teisė, tvarkos principas, legitimacija, valdymo forma.

KEY WORDS: autocracy, philanthropy, city-state, might, right, principle of order, legitimation, form of governance.

IVADAS

Klasikinėje Graikijoje ilgą laiką egzistavo glaudus ryšys tarp polio ir politinės asmenybės. Polis nieko nereikšė be paidėjos išugdytų piliečių, o žmogiškumas be polio gaubiamojo paviršiaus tebuvo tuščia sąvoka. Po to, kai baigėsi politinės dorybes sumenkinęs ir išsklaidęs Peloponeso karas, žmogus lemtingai susvetimėjo savo politinės vietos atžvilgiu ir asmenybei susidarė sąlygos savo likimą mąstyti atsietai nuo savo gimtojo polio likimo. Tapo aišku, kad iki tol polio šerdimi buvęs karinės ir politinės organizacijos tapatinimas nebeturi nei prasmės, nei ateities. Karys liovėsi buvęs piliečiu ir atvirksčiai, teisė dalyvauti politiniame procese nustojo būti išbandoma karo lauko sunkumais. Jėga ir teisė polyje iš esmės atsiskyrė viena nuo kitos ir senosios polio institucijos jų nebepajėgė integruoti. Kartu su piliečio-kario idealo nuosmukiu negrįžtamai pakito ir visa į demokratinę isonomiją orientuota politinės paidėjos sistema.

Keitėsi ne tik piliečio-kario, bet ir politinio lyderio samprata: Polibijas, rašydamas apie Epameinondą, nedviprasmiškai parodė, kad suirutės sąlygomis polį išaukštinti galėjo ne tiek jo politėja, kiek iškilios asmenybės jėga ir žavesys (Polib., VI, 43, 5–6). Naujo tipo karvedžiai vis mažiau tepriminė šauktinius rikiuojančius polių strategus ir darėsi

panašūs į renesanso epochos kondotjerus, komanduojančius samdomiems sėkmės kareiviams¹. Samdinių kariaunos ir ginkluotą jėgą tvarkantys charizmatiški karvedžiai, skirtingai nuo piliečių-karių, galėjo atsakyti į naujus jėgos politikos iššūkius, tačiau vien jau jų atsiradimas kėlė mirtiną grėsmę pačiai polių egzistencijai. H. Parke'as apie susidariusią situaciją rašė:

„Samdinių armijos paplitimas IV amžiaus Viduržemio jūros pasaulyje vienu metu laikytinas polio smukimo simptomu ir jo priežastimi. Perėjimas nuo ankstyvuosiuose poliuose gyvavusios hoplitų armijos prie samdinių būrių rodė dalį didžiosios metamorfozės proceso, pakeitusio polį helenistine monarchija kaip pagrindine politinio gyvenimo forma. Karių samda taip pat parūpino priemonę, kuriai padedant demokratija galėjo būti pajungta autokratijai, o stipri asmenybė galėjo užvaldyti politines bendrijas ir jų sąjungas.“²

IV a. pr. Kr. Graikijoje valdovo rūmai vėl ėmė stelbti polio agorą, panašiai kaip nuo VIII a. pr. Kr. ji pati visapusiškai buvo užgožusi basilėjaus reziduojamą akropolį. Privačių interesų iškilimas virš pilietinių, o ekonominių – virš politinių, taip pat specializacijos pergalė prieš universalizmą rodė, kad vientisas *polio organizmas* jau buvo visiškai pribrendęs virsti daugialype *komunaline organizacija*³.

* * *

Naujoji valdžios samprata pasižymėjo tam tikru akivaizdžiu struktūriniu nenuoseklumu. Jį galima aiškinti arba „politikos atsiskyrimu nuo valdymo“⁴, arba valdžios šaltinio dvilypumu⁵. Rei-

kalas tas, kad valstybinė bendrija palaipsniui virto dvinare organizacija, kurioje strategas autokratas vienu metu buvo aukščiausias politinis valdininkas ir ekstrapolitinės karinės jėgos šeimininkas.

kas. Nominalus valdžios šaltinis valstybėje liko tauta, savo suverenią valią reiškianti eklezijoje leidžiamais nomais, kurių vardu ir toliau valdė vyriausias polio pareigūnas.

Tačiau realus valdžios šaltinis buvo valdovo-šeimininko asmuo, kurį juosė du virš paprastų valdinių iškilę valdovo artimųjų ir kitų priartintų asmenų koncentriniai ratai: pirmajame rate išsidėstė vidinis valdovo kiemas, sudarytas iš jo draugų (*hetairoi*), o antrajame rate telkėsi nuo valdovo valios priklausoma ir asmeniškai jam ištikima samdinių armija⁶.

Ksenofontas, savo mintis sudėjęs į stiprias asmenybes garbinusio poeto ir išminčiaus Simonido lūpas, *gerą tiraną* mokė, kad reikia teisingai elgtis su abiem jo valdomomis struktūromis:

„Hieronai, drąsiai turtink savo draugus – taip praturtėsi tu pats; išaukštink polį – tai sustiprins tave patį <...>. Polį laikyk savo namais, piliečius – draugais, draugus – savo vaikais, o vaikus mylėk – tarsi tai būtų tavo paties gyvenimas, ir visus juos stenkis pralenkti dorybėmis“ (Ksenof. Hier., 11, 14). Ksenofontas, aukštindamas tiek politikui, tiek ūkvedžiui būtinas savybes, visai neatsitiktinai abi jas vadina vienodai *karališkomis* (Ksenof. Atsim., IV, 2, 11). Galima pastebėti, kad jo koncepcijoje greta tradicinės politinės santvarkos nejučia atgimsta graikų pasaulyje seniau nuvertintas vieno asmens šeimyniškai valdomas *oikos**. Aristotelis, lygindamas šeimos būvio specifiką su poliu, faktiškai papildė šią koncepciją, pabrėždamas, jog „tėvo ir sūnaus santykiai yra karaliaus valdžios atspindys“ (Arist. Nik. et., 1160 b).

* Graikiškai – ūkis; šeimos viešpatija.

** Graikiškai *despotes* ir reiškia šeimininką.

Polio tvarkymo menas reiškia iš prigimties laisvų ir lygių žmonių valdymą (Arist. Pol., 1255 b), o *oiko* tvarkymo menas iš esmės yra hierarchiškas, nors tuo pat metu ir diferencijuotas, šeimininko (*despotes***) viešpatavimas savo vergų, moterų ir vaikų atžvilgiu (ten pat, 1253 b; 1259 a).

Gebėjimas laviruoti tarp Skilės polio ir Charibdės *oiko* tapo gana rimtu naujai iškilusių graikų pasaulio asmenybių išminties bei stiprybės išbandymu. Po eilės nepavykusių arba tragiškai pasibaigusių mėginimų suvienyti graikų polius vieno autokrato valdžioje sėkmė galiausiai nusišypsojo Makedonijos karaliui Filipui II. J. Droysenas apie tai rašė: „Pasirodė, jog tai, ką Aristotelis vadino visuotine monarchija (*pambasileia*), įsteigti įmanoma tik tuomet, kai valstybės galybė esti vieno asmens valdžioje; apie tokią organizaciją svajojo Alkibiadas, ją įkūnyti mėgino Dionisijas Vyresnysis, šių naujų siekių linkme toli nužengė Tesalija. Bet įkūnyti šiuos lūkesčius galėjo tik nuo seno paveldimą valdžią turėjusi Makedonijos karalystė, kurioje senosios tautinės sąrangos dar nebuvo išklabinusi miesto politėja.“⁷ Kadangi šioje šalyje valstybė iš esmės sutapo su karaliaus asmeniu, tolesnis jo valdžios tvirtinimo procesas čia taip ir neprivedė prie pavojingo atotrūkio tarp jėgos ir teisės, kas anksčiau lemtingai sukliudė Sirakūzų ir Ponto Heraklėjos valdovams, bandžiuosiems vienu metu vadovauti iš samdinių sudarytoms ekstrapolitinėms jėgos struktūroms ir teisinėmis priemonėmis valdyti politinį organizmą⁸. Filipo II valdoma kaimiška Makedonija, ligi tol beveik nepatyrusi graikų demokratijos įtakos, po

Jasono mirties išplėtė savo įtaką Tesalijai ir palaipsniui užpildė Graikijoje atsiradusį galios vakuumą. Pasak istoriko Poliano, Filipas II į jo rankas patekusių graikų kraštus sumaniai ėmė valdyti, remdamasis „ne jėga, o politinėmis priemonėmis“⁹. Šis puikiai užsirekomentavęs politinio lavravimo precedentas kartu su Chaironėjos mūšyje graikams primesta jėgos kontrole leido 337 metais pr. Kr. Filipui II įpiršti Korinto sinedrijai* į valdovo asmeninį autoritetą orientuotą ir ilgainiui bendru viso helenizmo normatyvu tapusį pusiausvyros mechanizmą tarp kelių sunkiai tarpusavyje suderinamų valdžios struktūrų. Sinedrija buvo tarsi įstatymų leidžiamasis, o simachija** – vykdomasis jungtinio graikų-makedoniečių pasaulio organas¹⁰. Pagal šį modelį Filipas II buvo Makedonijos karalystės dinastas, Tesalijos tagas, Del-

fų amfiktionijos tarybos hieromnemonas (šventasis atstovas), o karo metu – visų panhelenistinės simachijos pajėgų strategas autokratas (Diod., XVI, 89, 3; Polib., IX, 33, 7). Būdamas Graikijos hegemonas, jis tapo polių vidinės autonomijos bei išorinės taikos tarp jų garantu.

Graikų polių karinėms struktūroms būdingą tvarką Filipui II pavyko pritaikyti, pritaikyti savo paties karališkajam kiemui ir netgi patobulinti¹¹. Po šių reformų iš karališkųjų hetairų sudarytos raitijos, kurios, lyginant su polių hoplitų falangomis, anksčiau buvo tik pabira ir mažareikšmė raitelių masė, dabar neatpažįstamai pasikeitė. Karalius Filipas II, iš raitelių sudarydamas kuo tikriausią falangą, sukūrė pirmą pasaulyje kavaleriją¹², kuri sugražino aristokratijai jos seniai prarastą pasitikėjimą kovinėmis jėgomis ir kartu politinę svarbą.

* * *

Makedonijos karalystė buvo valdoma pagal teisę, tačiau tai buvo ne tiek politinė, kiek karo teisė, susijusi su senovine tautinės kariuomenės privilegija išsirinkti karalių, pasižymintį tinkamais kariniais gebėjimais. Mat sėkmingo karo atveju jo valdiniai iš karaliaus galėjo gauti „ietimi užvaldomos žemės“ (*chora doriktetos*)¹³. Kalbant apie pačią Makedoniją, jėgos teisė ten negaliojo, nes ši šalis nebuvo nukariautas kraštas. Todėl teisiškai požiūriu čia buvo vadovaujama nerašytą konstituciją primenančiu dinastinės monarchijos apribojimu, leidžiančiu karalių laikyti tik tautinės kariuomenės vadu, kuris, pasak peripatetiko Kalisteno, galėjo „makedonus valdyti, tik nomais, bet ne jėga“ (Arian., IV, 10). Ta-

čiau kuomet Diodoras apibūdino naujosios Aleksandro valdžios ypatumus jo paties užkariauotose žemėse, jis išskirtinai pabrėžė, jog ten „neįtikėtiną šlovę, prilyginusią jį senovės herojams ir pusdieviams“ karaliui suteikė tik neeilinį protą ir jėgą liudijusi asmeninė charizma (Diod., XVII, 1). Ksenofontas atvirai rašė apie tuo metu universaliai paplitusią jėgos teisės sampratą: „Visame pasaulyje nuo amžių egzistuoja nomas: kai užimamas priešas miestas, viskas šiame mieste tampa nukariautojų nuosavybe – žmonių kūnai ir turtas“ (Ksenof. Kir., VII, 5, 73). Nukariautų kraštų atžvilgiu tokia

* Graikiškai – konventas.

** Graikiškai – karinė sąjunga.

pat teise rėmėsi Filipas II ir jo sūnus Aleksandras Didysis. Vienas Aleksandro hetairų šią nuostatą netgi papildė, tvirtindamas, kad „nugalėtujų turtai turi ne tik priklausyti nugalėtojams, bet ir vadinėti jų vardais“ (Plut. Aleks., 20). Aleksandras netgi savo mirties valandą atsisakė pats įteikti aukščiausios valdžios simbolį – žiedą su spaudu – kuriam nors iš karo vadų tardamas, jog šis turi atitekti *stipriausiajam*¹⁴, t. y. iš esmės paliko šį reikalą dieviškosios lemties (*tyche*) sprendimui.

Po senosios dinastijos atstovų mirties makedonų karvedžiai-diadochai stengėsi lygiai taip pat tvirtinti savo valdžią, remdamiesi dievų malonę liudijančia karine sėkme. Jėgos teisę, visiškai atpalaiduotą nuo dinastinių valdžios taisyklių, galutinai įtvirtino Antigono Monoftalmo ir jo sūnaus Demetrijo Poliorketo karūnavimas. Jų 306 metais pr. Kr. Salamino mūšyje pasiektą pergalę prieš Ptolemają Lagą kariuomenė panaudojo kaip neginčijamą dievų siųstos sėkmės argumentą savo karvedžius paskelbti karaliais, nepaisant visai nekarališkos jų kilmės. Tuoj po to karaliais pasiskelbė ir kiti diadochai – Ptolemajas, Seleukas, Kasandras ir Lisimachas (Diod., XX, 53, 2–4; Plut. Demet., 17–18). Kalbėdamas apie permainingą jėgos politikos sėkmę ir sunkiai suvokiamus pranašumo bei dieviškojo teisingumo kriterijus, peripatetikas Demetrijas Falerietis pažymėjo, kad karo teatreuose deivė Sėkmė (*Tyche*) kuriam laikui tiesiog „persų laimę perkėlė makedoniečiams“ (Polib., XXIX, 21).

Atidžiau pažvelgus, galima pastebėti, kad jėgos teisė nuolat siekė papildomo

legitimacijos. Mažai tikėtina, kad helenistinėje epochoje išimtinė ginkluotųjų pajėgų kontrolė ir karinė sėkmė būtų galėjusi tapti ilgalaikiu, o juo labiau – vieninteliu autokratų valdžios legitimacijos šaltiniu. Daugumai politinės laisvės tradicijas puoselėjančių graikų buvo organiškai nepriimtina, kad vienas žmogus gali būti kitų laisvų žmonių viešpats. Tai žeidė pačių jų teisingumo sampratos esmę.

Klasikinio periodo politinėje sąmonėje tvirtai pripažintą dievybės rangą galėjo turėti tik graikų polis, tačiau padėtis radikaliai pasikeitė: viena vertus, dingo jo religinis nimbas – „polio dieviškumas po Peloponeso karo išsisklaidė kaip dūmas“¹⁵, o tituluotė, kuria paprastai buvo šlovinamas polis, nuo stoikų laikų buvo peradresuota antpoliniam dievui¹⁶. Po Peloponeso karo graikų politinė religija stipriai keitėsi. Religinis jausmas apleido viešąsias erdves ir išliko tik subpolitinėse korporacijose – tiasuose ir eranuose. Kaip reakcija į šį nuosmukį atsirado orfikų, pitagoriečių ir kitų neformalių grupių sąjūdžiai, siekiantys priešinti rafinuotą aristokratinį draugijų mokymą buitinei demo gyvenimo rutinai. Oficialių politinių dievybių kultą vis labiau pradėjo užtemdyti herojai-pusdieviai, savo pačių pastangomis pelnę nemirtingumą – saviti graikiški Kristaus pirmtakai (Hermis, Heraklis, Dionysas ir Orfėjas). Tikintieji stengėsi individualiai būti panašūs į juos ir orientuodamiesi į patrauklią vertybių sistemą jungėsi į bendraminčių sambūrius. Puošnios ir triukšmingos valstybinės šventovės ištuštėjo. Jas pakeitė tylūs bendruomenių susirinkimai, ir toliau iš

inercijos vadinami tautos politinių susirinkimų (*ekklesia*) vardu. Helenizmo epochoje, kaip ir klasikos laikais, tarp atskirų mokyklų ir jų mokytojų vis dar buvo varžomasi dėl tiesos, tik pasikeitė ieškomos tiesos pobūdis: tiesos ringe filosofinius ir retorinius pavyzdžius nustelbė religiniai.

Kita vertus, pasaulietinė graikiškos politinės sąmonės sudedamoji, nepaisant akivaizdaus nuosmukio, vis dar tebebuvo gaji ir „graikas kaip *polio žmogus* neišnyko kartu su Aristotelium“¹⁷. Reikia pasakyti, kad helenistinė monarchija, perimdama iš polių dieviškosios teisės ir tvarkos palaikymo funkciją, ne tik nesugriovė graikų paidėjos sistemos, bet tam tikra prasme netgi atpalaidavo pasaulietines jos raiškos formas. Dieviškojo *polio* kulto neliko, politinė dorybė (*arete*) faktiškai tapo bereikšmė, o jos turėtojams netgi pavojinga, tačiau vietoje to paidėjoje iškilo nauji akcentai. Vienu ar kitu būdu anksčiau poliuose dominavusį karinio-fizinio rengimo kursą dabar sėkmingai papildė ir kultūrinį žmonių lavinimą orientuotos retorikos, filosofijos ir literatūros studijos¹⁸. Helenistiniam valdovui reikėjo gausios ir lojalios ir Rytus plūstančios graikų kolonistų bangos, kurią buvo galima sukelti vieninteliu būdu – užkariautose šalyse

masiškai steigiant naujai politinei tikrovei pritaikytus miestus, net jeigu dėl to monarchijai galėjo grėsti rimtos polių pretenzijos į suverenumą. Todėl paprastai monarchija naujomis sąlygomis stengdavosi apsidrausti: mielai darydama neesmines nuolaidas išorinės politinės atributikos klausimais, ji intensyviai plėtojo miestų kaip ekonominių centrų tinklą, tuo pačiu metu trukdydama steigti teisiškai visaverčius ir kariniu požiūriu saviekipuotus¹⁹.

Nuolatos susidurdama su rafinuota polių teisine tradicija ir nenorėdama provokuoti giliai išsisknijusios graikų neapykantos bet kokiai vienasmenės valdžios formai, monarchija buvo priversta ieškoti jos užimamą padėtį teisinančių priemonių. Jų reikėjo dar ir dėl to, kad po sėkmingų žygių Rytuose Aleksandras Didysis suvokė būtinybę atsižvelgti ir į margą tenykštį asmeninės valdžios formų paveldą, kurį integruoti tapo išties sudėtinga. Anot J. Fullerio, makedoniečiams Aleksandras buvo jų teisėtas monarchas, bet ne dievas, tesaliečiams – tiktai jų išrinktasis strategas, polių graikams – dievas, tačiau jokių būdu ne karalius, azijiečiams – visagalys Didysis karalius, egiptiečiams – karalius ir dievas vienu metu, o indams – nominalus jų radžų siuzerenas²⁰.

* * *

Kompromisas buvo rastas priimant valdovo dieviškosios kilmės teoriją. Tokiu būdu politinėje helenizmo pasaulėžiūroje *karinė sėkmė* (jėgos legitimacija) ir dievų malonę skelbianti valdovo *apoteozė* (religinė legitimacija), veikdamos kartu, sukūrė dvinarę valdžios legitimacijos sis-

temą, kurioje abi dalys nuosekliai papildė viena kitą. Kaip pastebėjo Plutarchas, Aleksandras buvo nepaprastai sužavėtas Egipto išminčiaus Psamono suformuluota politine paradigma, pagal kurią „tas, kuris karaliauja ir visus valdo, esąs dieviškos kilmės“ (Plut. Aleks., 27).

Stipri asmenybė, jeigu ji norėjo perimti polio turėtą statusą, privalėjo susikurti bent jau nemenkesnį autoritetą. Tai reišė, kad valdovui beveik neišvengiamai reikėjo siekti apoteozės*. Piliečių lygybę šlovinantis graikų mentalitetas poliuose neskaitino tiesioginio žmonių garbinimo. Tačiau ši nuostata neužkirto kelio priimti karalių kaip dievą. E. Bickermanas ironiškai pastebėjo, kad „graikų papročiai niekam nedraudė pasiskelbti dievu. Problema buvo tik rasti tikinčiųjų“²¹. Tačiau autokratams su jų turimomis administracinio poveikio priemonėmis tai nebuvo didelė kliūtis.

Graikų tautinėje religijoje, skirtingai nuo semitiško pasaulėvaizdžio, praktiškai nebuvo transcendentinės dievo sampratos, kaip ir neperžengiamų ribų tarp dievų ir žmonių pasaulio. Poetas Pindaras skelbė, jog puikiai išlavintas žmogus savo kūno ir proto didybe (*megas*) beveik prilygsta dievams²²:

*Žmonės ir dievai – viena juk giminė;
Mes iš motinos vienos gyvybę gavom.
Tiktai jėgos mūsų nelygios <...>*²³.

Šioje sampratoje akivaizdūs tos pačios būties laipsniavimo skirtumai. Patys dievai faktiškai šiaip jau buvo laikomi viskuo panašiais į žmones ir viršesniais už juos tik savo galia (*dynamis*) – tarsi kokiais antžmogiškais²⁴. Ypač tai buvo ryšku archainiame herojų kulte. O žmogiškieji kandidatai į apoteozę galėjo pretenduoti kaip į bet kurį iš keleto labiausiai paplitusių herojinų dievybių archetipų: *Apoloną, Heliją, Heraklį* arba *Dionysą*²⁵. Stipriai ir šlovės ištroškusiai asmenybei

iš visų artimiausias buvo Heraklis²⁶. Herakliui apoteozę reikėjo nusipelninti šlovingais žygiais, nelyginti su bet kuriuo iš minėtųjų dievų – netgi su pusdieviu Dionysu, kurio žmogiškoji prigimtis iš pradžių taip pat nebuvo persipynusi su dieviškąja. Ši religinė idėja stiprioms asmenybėms leido tikėtis, kad dorybės vedamas ir neeilinė jėga apdovanotas žmogus panašiu būdu gali patekti tarp olimpiečių.

Pindaras, kaip ir galima buvo tikėtis iš „dieviškąjį vyrą“ (*theios aner*) savo odėse apdainavusio poeto, pirmasis naująja prasme panaudojo sudvasintos jėgos idėją. Perinterpretuodamas *Heraklio* susidūrimo su Gerionu mitą, jis apdainavo herojaus visagalę ranką, taisančią kitų smurto padarinius²⁷, t. y. individualią jėgą, kuri žmonėms gražina teisę, remdamasi savo pačios valia.

Retorius Lisijas *Olimpijos kalboje* iškėlė naują Heraklio – blogi simbolizuojančias gyvates smaugiančio didvyrio – įvaizdį, kuris iš vien spartiečiams anksčiau būdingo aretės simbolio čia buvo paverstas universaliu nelaisvę ir blogi įveikiančios jėgos politikos ženklų²⁸.

Sofistas Prodikas Heraklio įvaizdį panaudojo sprendamas stipriai asmenybei iškylančias dorybės, jėgos ir proto suderinimo problemas (Ksenof. *Atsim.*, II, 1, 21-34). Jo manymu, jėga neatskirama nuo proto, tačiau privalo šiam paklusti: „Jeigu nori turėti galiūno jėgą, reikia išmokti priversti kūną paklusti protui ir lavinti jį negailint nei triūso, nei prakaito“ (ten pat, II, 1, 28).

Kinikas Antistenas, kalbėdamas apie simbolius, kurie geriausiai galėtų sujungti dorybę, jėgą, išmintį ir valdžią,

* Graikiškai – sudievinimas, išaukštinimas, pašlovinimas.

neatsitiktinai iškėlė du pavyzdžius – Heraklio ir Kiro Didžiojo, net po tris kūrinius skirdamas išskirtinėms šių veikėjų savybėms nagrinėti (DL, VI, 2; VII, 16, 18). Labai tikėtina, kad Antistenas, naudodamasis šiais didingais pusdievio ir didžiulės imperijos legendinio įkūrėjo įvaizdžiais, piešė paveikslą žmogaus, kuris savo fizine jėga ir dorybe gali užsitarnauti didžiausią valdžią, šlovę ir pomirtinę apoteozę.

Retorius Isokratas pirmą kartą sugalvojo remtis Heraklio mitu, siekdamas pateisinti jau realios politikos tikslus. Jis susiejo Filipo II pretenzijas valdyti Graikiją su tiesiogine pastarojo kilme iš Heraklio ir iš jo paveldėtu polinkiu nuolat remtis jėga²⁹.

Galutinį tašką filosofiškai apibrėžiant jėgą simbolizuojančią Heraklio metaforą padėjo stoikai. Pasak Zenono mokinio Kleanto, pabandžiusio alegoriškai interpretuoti graikų dievus, Heraklis esąs ne kas kita, kaip „kosminės jėgos įtampa, prigimtimi stipri, galinga ir neįveikiama, atskiromis dalimis pajėgianti skleisti savo galią ir jėgą“³⁰.

Tačiau palyginus su tradicija, autokratijos atnaujintoje apoteozės sampratoje buvo radikalaus naujumo. Mitinis Heraklis sudievinimo pasiekė tik po mirties. Reikia pastebėti, kad Peloponeso karo metu amfipoliečiai, kurie žaidynėmis ir aukomis pagerbė 422 m. pr. Kr. žuvusį Spartos karalių Brasidą, po mirties pripažindami jį dieviškuoju herojumi (Tuk., V, 11, 1), laikėsi dar šio tradicinio požiūrio. Vėlesni jėgos politikos autoritetai šioje srityje jau žengė žingsnį į priekį. Dieviškojo autoriteto nimbo ir karališkojo valdžios purpuro jiems rei-

kėjo čia ir dabar, nes tik taip buvo galima tikėtis sėkmingai persverti polių užtarnautą religinį-socialinį autoritetą. Pirmasis apoteozę po pergalės Peloponeso kare 404 m. pr. Kr. iš dėkingų savo šalininkų patyrė Lisandras, šventiniuose himnuose garbintas kaip

*strategas šventosios Helados nuo Spartos plačiųjų laukų*³¹.

Dar gyvam esant graikai ėmė jam statyti altorius, o samiečiai savo išvadautojo garbei *Herajų* šventę pavadino *Lisandreja* (Plut. Lis., XVII). Iki 380 m. pr. Kr. žymių įvykių atminimo skulptūrų fondatoriai graikų pasaulyje buvo poliai, bet Spartos nauarchas Lisandras sulaužė ir šią tradiciją, stodamas vietoj polio ne tik kaip fundatorius, bet ir kaip centrinė įvykių figūra³².

Platono ir Isokrato mokinys Klearchas, politinę karjerą pradėjęs kaip Ponto Heraklėjos piliečių „santarvės prižiūrėtojas“ (*ephoros tes homonoias*), 364 m. pr. Kr. tapo strategu autokratu. Įsitvirtinęs valdžioje, jis pirmasis sukūrė pavyzdinę religinę paradigmą visų būsimųjų helenistinių monarchų valdžios legitimacijai, pasiskelbdamas Dzeuso sūnumi Herakliu³³.

Filipas II graikų pasaulį valdė ne kaip Makedonijos karalius, bet kaip „Argeadas, kildinantis savo giminę iš Heraklio“³⁴. Diodoro liudijimu Filipas II, 336 m. pr. Kr. švęsdamas antrųjų savo hegemonijos metų sukaktį, suruošė iškilmingas religines eitynes su dvylikos Olimpo panteono dievų statulomis, tryliktoju numeriu išraiškingai įsakęs pridėti savo paties statulą (Diod., XVI, 92).

Aleksandrui Didžiajam mintis apie dievišką kilnę taip pat nedavė ramybės, kol pagaliau, Sivos oazėje aplankęs gar-

siausią Egipto orakulą, jis vis tik sulaukė vietos žynių patvirtinimo esąs Amono Dzeuso sūnus naujasis Heraklis³⁵.

Helenizmo epochoje tradicija, reikalaujanti monarchus laikyti Dzeuso sūnumis, buvo plėtojama toliau. Lagidai Egipte save vadino žemiškaisiais Herakliais, Sirijoje Seleukidai, šiuo atžvilgiu sau leidę truputį didesnę improvizacijos laisvę, pasivadino žemėje esančiais Apolonais³⁶, o Makedonijos Antigonidai siekė būti laikomi žemiškaisiais Dionysais³⁷. Pasak Plutarcho, Aleksandras,

laikydamas šį pripažinimą savaime suprantamu dalyku, kartu patikslino, kad „nors Dzeusas savo prigimtimi ir esąs visų tėvas, tačiau išūnijęs tik pačius geriausius“ (Plut. Užst. pok., 180 d; Plut. Aleks., 27). Stoikas Kleantas šiai minčiai vėliau suteikė filosofinę formulę: „Jeigu viena prigimtis būna geresnė už kitą, tai egzistuoja ir pati geriausioji“ (Sekst. Emp. Prieš fiz., IX, 88). Siekis surasti, įtvirtinti ir išpopuliarinti tokią geriausiąją prigimtį tapo svarbiausiu stoikų politinės filosofijos tikslu.

POST SCRIPTUM

Peloponeso karas graikų pasaulyje nukėlė polio sienų gaubiamąjį paviršių. Nuolatinis karo būvis, efektyvumo siekimas ir specializacija suardė polių socialinį solidarumą. Polio gelmėje iškilo asmenys, liovęsi savo likimą saistyti su

polio likimu. Helenizmo priešaušryje naujam gyvenimui atgimė senasis herojų kultas. Dieviškosios kilmės arba dieviškojo išrinktumo idėjos tapo religine naujosios valdžios sampratos sankcija.

Nuorodos

- 1 Jochen Bleicken. *Die athenische Demokratie*. – Paderborn-München: F. Schöningh, 1988, S. 367.
- 2 Herbert William Parke. *Greek Mercenary Soldiers*. – Oxford: Clarendon Press, 1933, p. 20.
- 3 Helmut Berve. *Tirany Greciji*. – Rostov/D.: Feniks, 1997, c. 462.
- 4 Victor Ehrenberg. *Der Staat der Griechen*. – Leipzig: B. G. Teubner Verlagsgesellschaft, 1957, S. 53.
- 5 John K. Davies. *Democracy and Classical Greece*. – Glasgow: Collins, 1978, p. 233.
- 6 Max Cary. *A History of the Greek World 323 to 146 BC*. – London: Methuen & Co, 1972, p. 248.
- 7 Johann G. Droysen. *Istorija ellinizma*. – SPb: Juventa. T. III. 1999, c. 13-14.
- 8 John K. Davies. *Democracy and Classical Greece*. – Glasgow: Collins, 1978, p. 249.
- 9 Ten pat, p. 247.
- 10 Fritz Schachermeyr [Šachermeiras]. *Aleksandras Makedonietis*. – Vilnius: Mintis, 1994, p. 39-40.
- 11 Frank E. Adcock. *The Greek and Macedonian Art*

- of War*. – Berkeley: University of California Press, 1957, p. 50-51.
- 12 John Keegan. *Die Kultur des Krieges*. – Reinbek: Rowohlt, 1997, p. 374-6.
- 13 Hans-Joachim Gehrke. *Geschichte des Hellenismus*. – München: Oldenbourg, 1990, S. 47.
- 14 Will Durant. *Das Leben Griechenlands*. – Bern: Francke, 1957, S. 533.
- 15 Jacob Burckhardt. *Kulturgeschichte Griechenlands*. – Wien-Leipzig: J. Müller & Co, 1923, S. 880.
- 16 Erik Peterson. *Der Monotheismus als politisches Problem. Ein Beitrag zur Geschichte der politischen Theologie im Imperium Romanum*. – Leipzig: J. Hegner, 1935, S. 33.
- 17 Harold C. Baldry. *The Unity of Mankind in Greek Thought*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1965, p. 132.
- 18 Andrew H. Jones. *The Greek City from Alexander to Justinian*. – Oxford: Clarendon Press, 1940, p. 220-226.

- ¹⁹ John McKay, Bennett Hill, John Buckler. *A History of World Societies: From Antiquity Through the Middle Ages*. Vol. A. – Boston: Houghton Mifflin, 1988, p. 143.
- ²⁰ John F. Fuller. *The Generalship of Alexander the Great*. – New Brunswick, N. J.: Rutgers University Press, 1960.
- ²¹ Elias Bickerman. *Gosudarstvo Seleukidov*. – Moskva: Nauka, 1985, c. 328.
- ²² Michael Grant. *From Alexander to Cleopatra. The Hellenistic World*. – New York: Scribner's Sons, 1982, p. 95.
- ²³ Norman Davies. *EUROPA. Istorija*. – Vilnius: Vaga, 2002, p. 145.
- ²⁴ Gerhard Schatt. Die Kultur des Hellenismus. – Pleticha H. (Hg.) *Die Welt der Griechen und des Hellenismus*. – Guetersloh: Bertelsmann, 1996, S. 312.
- ²⁵ Wilhelm Schubart. *Glaube und Bildung im Wandel der Zeit*. – München: Münchner Verlag, 1947, S. 21.
- ²⁶ Michael Grant. *From Alexander to Cleopatra. The Hellenistic World*. – New York: Scribner's Sons, 1982, p. 99.
- ²⁷ Wilhelm Nestle. *Griechische Geistesgeschichte. In ihrer Entfaltung vom mythischen zum rationalen Denken dargestellt*. – Stuttgart: Alfred Kröner, 1944, S. 112.
- ²⁸ Solomon Lurje. *Istorija Greciji*. – SPB: Izd-vo S.-Peterburgskogo universiteta, 1993, c. 487.
- ²⁹ John K. Davies. *Democracy and Classical Greece*. – Glasgow: Collins, 1978, p. 176.
- ³⁰ Wilhelm Nestle. *Griechische Geistesgeschichte. In ihrer Entfaltung vom mythischen zum rationalen Denken dargestellt*. – Stuttgart: Alfred Kröner, 1944, S. 374.
- ³¹ Alfred Heuss. Hellas. – Mann G. und Heuss A. (Hg.) *Propyläen Weltgeschichte. Griechenland. Die hellenistische Welt*. Bd. III. – Berlin-Frankfurt/M.: Propyläen Verlag, 1986, S. 337.
- ³² John K. Davies. *Democracy and Classical Greece*. – Glasgow: Collins, 1978, p. 178.
- ³³ Jacob Burckhardt. *Kulturgeschichte Griechenlands*. – Wien-Leipzig: J. Müller & Co, 1923, S. 897.
- ³⁴ Fritz Schachermeyr [Šachermeiras]. *Aleksandras Makedonietis*. – Vilnius: Mintis, 1994, p. 40.
- ³⁵ Hans-Joachim Gehrke. *Geschichte des Hellenismus*. – München: Oldenbourg, 1990, S. 18.
- ³⁶ Ten pat, p. 49–51.
- ³⁷ Wilhelm Schubart. *Glaube und Bildung im Wandel der Zeit*. – München: Münchner Verlag, 1947, S. 23.

Šaltiniai

1. Aristotelis. *Nikomacho etika*. – Aristotelis. *Rinktiniai raštai*. – Vilnius: Mintis, 1990.
2. Aristotelis. *Politika*. – Vilnius: Pradai, 1997.
3. Arrian. *Alexanders des Grossen Siegeszug durch Asien*. – Zürich: Artemis, 1950.
4. Diodor. *Istoričeskaja biblioteka*. – Moskva: Labirint, 2000.
5. Diogen Laertsij. *O žizni, učenijach i izrečenijach znamenitych filosofov*. – Moskva: Mysl, 1986.
6. Ksenofontas. *Atsiminimai apie Sokratą*. – Vilnius: Pradai, 1993.
7. Xenophon. *Hiero*. – Cambridge, Mass. and London: Harvard University Press, 1925.
8. Plutarchas. *Aleksandras*. – Plutarchas. *Rinktinės biografijos*. – Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1962.
9. Plutarch. *Demetrius*. – Plutarch. *Sravnitelnyje žizneopisanija*. T. I. – Moskva: Nauka, 1994.
10. Plutarch. *Zastolnyje besedy*. – Leningrad: Nauka, 1990.
11. Polibij. *Vseobščaja istorija v soroka knigach*. T. 1–3. – SPb.: Juventa, 1994–1995.
12. Sekst Empirik. *Protiv fizikov*. IX. – Sekst Empirik. *Sočinenija*. T. I. – Moskva: Mysl, 1976.
13. Thucydides. *The Peloponnesian War*. – Baltimore: Penguin, 1956.